

Príspevky uverejnené v tomto bloku odzneli na pôde Ústavu slovenskej literatúry SAV 7. júna 2010 na vedeckom seminári s názvom Problémy literárnej historiografie. Podujatie bolo venované pamiatke Stanislava Šmatláka (1925 – 2008), ako pripomienka jeho tohtoročných nedožitych 85. narodenín.

Jednotlivé texty nie sú len reflexiou problematiky literárnych dejín ako žánru, resp. zvažovaním možností literárnej historiografie v súčasnosti, ale sústreďujú sa aj na posledné výstupy v tejto oblasti – konkrétne Dejiny slovenskej literatúry III Viliama Marčoka a edičný počin Matice slovenskej a Literárno-informačného centra Dejiny slovenskej literatúry od zostavovateľa Imricha Sedláka.

Blok uvádza a danú problematiku komplexne dopĺňa prednáška Milana Šútovca o dejinách literárnej historiografie na Slovensku od dôb osvietenstva až po obdobie druhej svetovej vojny, ktorá odznela v marci 2010 v Inštitúte slavistiky a baltských jazykov Univerzity Loranda Eötvösa v Budapešti.

Poznámky k niektorým momentom vývinu slovenskej literárnej vedy a špeciálne literárnej historiografie

MILAN ŠÚTOVEC, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Prijal som úlohu povedať tu v Budapešti pár slov o niektorých aspektoch a epizódach z dejín slovenskej literárnej vedy, a v tom rámci najmä z dejín literárnej historiografie na Slovensku. Sú to dejiny pomerne mladé a v určitých smeroch dosť komplikované a problematické. Napriek tomu sa skladajú z podobných súčastí ako dejiny literárnej vedy v každej z európskych kultúr: sú to teda nielen dejiny jednotlivých vedných osobností a ich konkrétnych výkonov/diel, bádateľských inštitúcií či kolektívov a metodologických prístupov, iniciatív, alebo vedných škôl a smerov, ale aj dejiny dobových literárnovedných úloh, či ako sa vraví dnes: dejiny bádateľských projektov a zmien výskumných priorít. Keďže tu nie je možné obsiahnuť ani zlomok týchto problematik a vyrozprávať ich ako súvislý príbeh, sústredím sa len na poznámky k niekoľkým vývinovým epizódam, prevažne z 19. storočia a z prvej polovice storočia 20.

Najprv však pár predbežných a všeobecných poznámok o vzťahoch medzi literárnou vedou a umeleckou tvorbou.

Literárnohistorické skúmanie dejín literárnovedného bádania je metaoperácia, je to „stavba nad stavbou“, ako býva každé teoretizovanie o teórii. Zároveň je však jasné, že okrem vlastnej vnútornej vývinovej problematiky hociktorej vedy treba pri skúmaní vedeckých teórií prihliadať aj na vývin problematiky, ktorej sa daná veda venuje a týka – tu

teda konkrétne na vývin literatúry. Nie je pritom definitívne a nesporne jasné, akým spôsobom dejiny literárnovedného bádania v tej-ktorej kultúre vlastne súvisia so samými dejinami literárnoestetického procesu ako takého. Výskum literatúry (zjednodušene povedané „teoretizovanie“ o literatúre) samotný literárny proces (zjednodušene povedané „tvorbu“) totiž nielen sprevádza, inšpiratívne ho ovplyvňuje a podporuje, ale neraz mu aj takpovediac „zavádza“ či „prekáža“ mu a „mýli“ ho. Nedá sa preto jednoznačne tvrdiť, že všetky dobové „teórie o literatúre“ sú dobovou literatúrou a dobovou literárnou situáciou aj priamo vyvolané, že vo svojom vývine sú s nimi celkom synchronne či od nich dokonca priamo závislé. A už vôbec sa nedá tvrdiť, že umelecká literatúra rôzne vedné pohľady, sugescie a inšpirácie aj naozaj vstrebáva, čiže aj esteticky spracúva a zužitkúva. Štrukturalisti to lakonicky komentovali tak, že ide o situáciu v dvoch rôznych vývinových radoch.

Metodologické a metodické iniciatívy v literárnej vede navyše len zriedka vyrastajú z výlučne domácich kultúrnych a vedných rámcov. Oveľa častejšie – a v slabšie rozvinutej slovenskej vede veľmi často – preberajú, spájajú alebo zlučujú podnety z rôznych vonkajších literárnovedných, aj „ino-vedných“ zdrojov, ktoré navyše občas pochádzajú i zo značne exotického vedného kontextu. Ako príklad môžem uviesť napríklad geológiu s jej výskumom ukladania a vrstvenia sedimentov či s klasifikáciami rozličných tektonických pohybov, ako sú zlomy či príkrovy. Fyzika v novšom období poskytla literárnej vede napríklad teóriu chaosu, archeológia zase poskytuje techniky sondáží a deduktívnych rekonštrukcií a datácií väčších celkov z malých materiálových vzoriek. Mnohé z týchto metodologických nástrojov použil vo svojom literárnohistorickom výskume veľmi efektívne napr. náš nebohý vážený kolega dr. Oskár Čepan.

Tieto externé zdroje niektorých nástrojov a pravidiel literárnovedného poznania sa občas importujú z prostredia, kde sú literárne pomery a literárny vývin značne odlišné, a teda aj recepcne posunuté voči pomerom a vývinu literatúry v prijímajúcom kultúrnom prostredí. Má to svoju logiku, veď sa spravidla preberá od kultúry, ktorá je vývinovo „vpredu“, nie od tej, čo je „pozadu“, ale na druhej strane sa ako „nové“ často preberá to, čo v kultúre svojho vzniku už svoju rolu zohralo, čo už akoby „bolo“, čo je tam možno už aj esteticky a významovo „mŕtve“ či aspoň dokonale *passé*. Literárna veda navyše môže v niektorých obdobiach používať aj také vyspelé vedecké inštrumentárium a také komplikované metódy, ktoré nie sú v nijakom kvalitatívnom vzťahu k samej literatúre: môže ísť, skrátka, aj o zložité skúmanie celkom jednoduchých alebo až primitívnych vecí. To sa stávalo v niektorých obdobiach aj nášho literárneho či – z iného uhla pohľadu nazerané – literárnovedného vývinu. Nebudem sa k tomu vracat', tak len *pars pro toto* poviem, že sa to občas stávalo pri verzologickom výskume diel tzv. socialistického realizmu pomocou štatistického zisťovania rozličných výskytových frekvencií rýmových koncoviek a podobne.

Po týchto všeobecných poznámkach teraz pár metodických upresnení.

Literárna veda je bádateľský komplex, ktorý v tradičnom ponímaní v sebe zahŕňa literárnu teóriu a rôzne jej špecializácie, odnože a pomocné disciplíny, literárnu historiografiu a jej pomocné disciplíny, a literárnu kritiku. Treba povedať, že literárna kritika vo

forme informatívnych článkov, úvah, esejí, recenzií, poznámok a polemík spolu s bibliografistikou a biografistikou zastupovala či suplovala v dlhých vývinových obdobiach našej literárnej kultúry literárnu vedu ako takú. Predstavuje však osobitný, rozsiahly a členitý terén, ktorý bol prepátraný (okrem príslušných pasáží v rozličných syntetických dejinách slovenskej literatúry) najmä v prístupnom syntetickom diele Rudolfa Chmela *Dejiny slovenskej literárnej kritiky* z roku 1991; ja sa tu budem kritikou zaoberať len v krátkych odkazoch – vyhnem sa aj problematike teórie literatúry.

Väčšinu pozornosti venujem literárnej historiografii, ktorá je jedným zo špeciálnych prípadov historiografie všeobecnej. V tom ponímaní, ktoré sa do slovenského kultúrneho kontextu dostalo od českého historika poslednej tretiny 19. storočia Jaroslava Golla, je historiografia technikou zisťovania a overovania objektívnych, v prameňoch dosvedčených faktov a ich vnútorných súvislostí, a zároveň je spôsobom ich naratívneho spájania do kauzálneho reťazca. Je to samozrejme prístup čisto pozitivistický, lebo hovorí o objektivite, verifikácii, kauzalite a následnosti javov. Práve takéto poňatie historiografie pomohlo koncom 19. storočia na Slovensku vymaniť bádanie o literatúre definitívne z jeho amatérskych rámcov a postaviť základy literárnej vedy ako vedy akademickej, hoci ešte nadhlo bez akademickej pôdy. (Neskôr sa aj takéto poňatie historiografie stalo určitou prekážkou jej ďalšieho vývinu.)

Bádateľské, či aspoň knižné publikačné aktivity, ktoré sa dajú označiť ako predalebo rano-literárnovedné, možno na dnešnom území Slovenska vo zvýšenej miere zaznamenať až v období osvietenstva medzi rokmi 1711 – 1785, a to v disciplíne, ktorú označujeme ako „*historia litteraria*“ a ktorú reprezentujú rozliční autori kompendií, zoznamov, slovníkov a podobne. Na samom začiatku stojí zrejme osoba Dávida Cwittingera z Banskej Štiavnice s jeho bio-bibliografickým dielom (skrátene) *Specimen Hungariae literatae* (Ukážka uhorskej vzdelanosti) z roku 1711, ktoré sa stalo určitým materiálovým a koncepcným pozadím pre autorov ako Jozef Inocenc Dežerický, Alexius Horányi, Daniel Krman ml., Michal Rotarides, Andrej Šmál, či napokon Pavol Valaský, ktorého dielo *Conspectus rei publicae litterariae in Hungariae* (Prehľad vzdelaneckej a literárnej obce v Uhorsku, 1785), pre spoločné dejiny maďarskej i slovenskej literárnej spisby a predstavuje určitý vrchol tohto typu snaženia. Všetci zmienení autori samozrejme publikovali svoje príručky, ktoré zhrnovali informácie o literátoch vo veľmi širokom ponímaní významu toho slova (pretože išlo vlastne o tzv. „učených mužov“), v latinčine alebo nemčine. Súčasťou niektorých z týchto spisov bývali introdukcie a príhovory, kde si autori občas navzájom vybavovali účty v ostrých, ale viac rétoricky než vecne bohatých a esteticky fundovaných polemikách.

Táto produkcia však ešte nebola literárnohistorická, pretože vytvárala iba akési punktuálne materiálové predpoklady v evidencii prameňov k životom a dielam jednotlivcov, nevyhľadávala však nijaké „kauzálne reťazce“, nijaké vývinové toky, nevytvárala nijaké príbehové konštrukty, ani periodizačné schémy. Pritom práve vedomie času a možnosti chronologického členenia časového kontinua je základom každého historizmu.

Povedzme si v krátkej teoreticko-metodologickej odbočke, že literárnovedná periodizácia je možná na základe niekoľkých predbežných ideí, z ktorých jedna je takreče-

no východisková a ďalšie si formuluje vždy konkrétne prostredie podľa funkcií, ktoré konkrétnej periodizácii pripisuje, či ktoré od takej periodizácie očakáva. Východiskovou predpojatou ideou literárnovednej periodizácie je zrejme rámcová dynamická idea literárneho alebo slovesného „vývinu“. Vo všeobecnosti ide o produkt tzv. filozofie dejín, ktorá sa už od zakladateľských čias Gianbatistu Vica (1668 – 1744) zaoberala skúmaním otázky tzv. zákonitosti historického procesu a jeho fáz, ale v modernom vyjadrení ide aj o dôsledok prerastania vývinovej/evolučnej teórie („darwinizmu“) z prírodných vied do vied historických v druhej polovici 19. storočia.

Vlastným obsahom idey vývinu v literatúre môže byť – ak sa postavíme na stanovisko tvorcov tzv. historických poetík Alexandra Nikolajeviča Veselovského alebo Mikuláša Bakoša¹ – presadzovanie sa, dominovanie, dozrievanie a napokon sterilizácia až odumieranie a dozrievanie dobových literárnych slohov či smerov a ich vývinové vytesnenie inými v procese vzájomnej konkurencie. To všetko je najčastejšie realizované v nadindividuálnych rozmeroch literárnych generácií, pričom rozhodujúce iniciatívne akty sú spravidla dielom tvorivých jednotlivcov, a zriedkavejšie skupín. Bez predpokladu istej horizontálnej časovej následnosti, postupnosti a nadväznosti, a bez predpokladu premenlivosti, ale zároveň štruktúrnej podobnosti až štruktúrnej totožnosti literárnych artefaktov toho istého radu (druhu, žánru) a istej významovej ohraničenosti a oddelenosti udalosti a javov, nie je však možné pozorovať ani nijaké striedanie a ani konštruovať nič viac, než abecedne zoradené katalógy/slovníky diel a ich autorov.²

Tieto filozoficko-metodologické predpoklady autorom „historie litterarie“ ešte chýbali, a tak napriek faktickému literárnemu vývinu, ktorý sa odrážal a reflektoval niekedy aj v celkom živej polemike a kritickej aktivite z konca 18. storočia (ako bolo napríklad riešenie prozodických problémov v takzvanej „epigramatickej“ polemike medzi Bajzom a na druhej strane Bernolákom a Fándlym v rokoch 1794 – 1795, kde sa jednalo nielen o princípy klasicistického veršovania, ale aj o otázky jazykovej kryštalizácie literatúry Slovákov vo vtedajšom Uhorsku), skutočný zrod literárnovedného a literárnohistorického hľadania sa v dejinách slovenskej kultúry kladie až do 19. storočia.³

V ňom sa odohrali viaceré individuálne literárnovedné (alebo kolektívne, všeobecnokultúrne, do osudov literárnej vedy však významne votkané) aktivity, považované dnes za kľúčové a zakladateľské – počínajúc Tablicovými *Pamětmi česko-slovenských básnířův aneb veršovcův*, publikovanými v štyroch zväzkoch jeho *Poezyí* 1806 až 1812, ďalej Palackého a Šafárikovým vystúpením *Počátkové českého básnictví, obzvláště pro-*

¹ VESELOVSKIJ, A. N.: *Historická poetika*. Bratislava : Tatran, 1992. BAKOŠ, Mikuláš: *Literárna história a historická poetika*. Bratislava : ÚSLJ SAV, 1969.

² Josef Hrabák sa svojho času vyjadril o veci takto: „Najťažšia otázka, s ktorou sa musí vysporiadať literárny dejepisec, je periodizácia slovesného vývinu. Iba periodizáciou stáva sa z katalógu bibliografických, estetických, biografických a prípadne aj ideografických údajov skutočná história literatúry, zachycujúca priebeh jej vývinovej vlny a logiku striedania estetických kánonov a tvorivých postupov“ (HRABÁK, Josef: Niekoľko poznámok o členení literárneho vývinu. Na okraj štúdie M. Bakoša *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry*. In: *Litteraria historica slovacica*. I – II. Bratislava : SAVU, 1946 – 1947, s. 164).

³ K tomu napr. CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Tatran, 1991 a KRAUS, Cyril: *Začiatky slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Veda, 1991.

zodie, 1818, Šafárikovým spisom *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, (1826, s kapitolou o slovenskej literatúre), pokračujúc prvou kodifikáciou spisovnej slovenčiny v roku 1843, esejou *Slovensko a jeho život literárny* J. M. Hurbana, 1846, 1847, 1851, novou kodifikáciou spisovnej slovenčiny v roku 1851, cez nepublikovaný a viac-menej len schematicky načrtnutý pokus o literárny dejepis s názvom *Dejiny reči a literatúry slovenskej na Slovensku* Michala Chrásteka z roku 1844,⁴ až po spis Jaroslava Vlčka (v českom jazyku) *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* z roku 1881, resp. až po jeho prvý po slovensky napísaný syntetický literárno-historický vedecký opus *Dejiny literatúry slovenskej* z roku 1889, ktorý už plne vyhovoval dobovým vedným požiadavkám a kritériám.

Už z týchto uvedených titulov je zrejmé, že jedným z charakterizujúcich parametrov historického vývinu slovenskej literárnej vedy je i to, že historicky sa vyvíjala v piatich jazykových podobách (v latinskej, nemeckej, maďarskej, českej a slovenskej). Ďalším parametrom je, že od samého svojho novodobého počiatku (v dielach Bohuslava Tablica, Pavla J. Šafárika a Jána Kollára a potom v dielach romantikov) získavala a syntetizovala nielen svoje špecifické pravidlá, metódy a metodiky, ale aj najvšeobecnejšie filozofické a estetické impulzy z externého prostredia, spočiatku najmä z nemeckej filozofie a estetiky, a to aj protichodných škôl (od Kanta, Fichteho, von Schlegela, Schellinga, von Herdera, Hegla až po J. F. Herbarta s jeho empirickou formovou estetikou). Neskôr, najmä pričinením Jaroslava Vlčka, čerpala aj z českých zdrojov – predovšetkým od herbartovsky orientovaných estetikov Josefa Durdíka (*Všeobecná estetika*, 1875, *Poetika*, 1881) a Otakara Hostinského (*O realismu uměleckém*, 1891) a v metodologických otázkach z kritikopozitivistickej historiografie tzv. Gollovej školy.⁵ Spočiatku si ich len rôzne kompilovala a uspôsobovala, či v horšom prípade aj mechanicky preberala; neskôr, najmä na prechode od postromantizmu k realizmu a potom pri domestikácii symbolizmu a vzniku slovenskej Moderny, ich už cieľavedome a výberovo študovala a spolu s ďalšími zdrojmi už aj z iných kultúrno-jazykových oblastí využívala na presadzovanie svojich generačných programovo-estetických cieľov.

V najdôležitejších vývinových fázach jej českej a slovenskej jazykovej realizácie navyše nemalú časť najpodnetnejších metodologických inšpirácií, ale aj priameho terénneho (resp. archívneho a iného pramenného) výskumu a jeho vzdelanostných, technických a metodických predpokladov, vkladali do našej literárnej vedy aj príslušníci iných kultúr, najmä českej. Po roku 1918 pôsobili vo výskume a neskôr i vo vzdelávaní a výchove prvých generácií slovenských vedcov, i v organizačnej a edičnej praxi. Podoba slovenskej literárnej vedy sa tak už v priebehu 19. storočia, a výrazne potom v storočí 20., utvárala aj pod vplyvom či priamo z intelektuálnych zdrojov, ktoré nedostatočne vnímali celú šírku slovenskej kultúrnohistorickej tradície (napr. tzv. uhorské kultúrne vlastenectvo, kultúrny a literárny katolicizmus, vývinovú rolu Bernolákovej školy a pod.), ba niekedy boli v spore s niektorou jej podstatnou súčasťou. Niektoré z ich teoretických

⁴ Vyšiel ako faksimile až r. 1972 v Matici slovenskej.

⁵ Inštruktívna v tomto zmysle je Gollova stať *Dějiny a dějepis*, Atheneum, 1888 – 1889; knižne in: GOLL, Jaroslav: *Vybrané spisy drobné I*. Praha, 1928.

podnetov a výkonov boli plodné a mali zakladateľský ráz, veď českí vedci položili kompletne novodobé základy humanitného vysokoškolského vzdelania na Slovensku, ale iné teórie (napríklad tie, ktoré videli slovenskú literatúru len ako nejaký regionálny variant „československej“ literatúry – čo bol prípad vedeckého postoja Alberta Pražáka) boli problematické aj vedecky, aj politicky, a provokovali kultúrny i politický radikalizmus časti slovenskej spoločnosti medzi svetovými vojnami.

Bol to dôsledok historicky vytvorenej kultúrno politickej a sociálnej situácie, keď na dnešnom území Slovenska až do dvadsiatych rokov 20. storočia prakticky nejestvovalo etnicky a jazykovo slovenské akademické prostredie, v ktorom by sa boli dali jednotlivé vedy a vedné disciplíny pestovať ako vedy a disciplíny univerzitné.

Bádanie, ak tak možno nazvať určitú viac či menej systematickú pozornosť, ktorú pár jednotlivcov venovali niektorým historickým a vlastivedným disciplinám, sa usku-točňovalo popri výkone farárskeho, notárskeho, archívárskeho, redaktorského alebo učiteľského, resp. stredoškolsko-profesorského povolania. Ak sa vyskytli profesionálnejšie možnosti, tak v Prahe, Viedni, Budapešti, v Pécsi, alebo niekde v Sedmohradsku či na Dolnej zemi, nie však v hornouhorských/slovenských mestách. Pritom od začiatkov osvietenstva a národného obrodzenia až do vzniku domáceho univerzitného a akademického prostredia si vedecké úlohy stavali rozličné „učené spoločnosti“ a záujmové literárne a osvetové spolky a krúžky⁶ a intencionálna veda sama mala v národných elitách vysoký spoločenský status, i keď dlhý čas skôr len jej idealisticky a provinčne redukovaný a chápaný variant, nazeraný predovšetkým ako nástroj národnej sebazáchovy a sebarealizácie.⁷ Pri všetkom rešpekte k činnosti týchto štruktúr nemožno v týchto súvislostiach ešte hovoriť o systematickom vedeckom výskume, a to ani v oblasti literatúry.

⁶ Studentské Societas Slavica vo Wittenbergu od 1783 a v Jene od 1792, Holškova Čitateľská spoločnosť malohontská od 1792, bernolákovské Slovenské učené tovarišstvo 1789 – 1800, Tablicova Učená spoločnosť Banského okolia 1810 – 1832, Učená spoločnosť malohontská 1808 – 1842, Spoločnosť česko-slovenská 1829 – 1837, budínsky Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej 1834 – 1850, Tatrin 1844 – 1848, Ústav reči a literatúry česko-slovenskej (asi od 1827), Jednota mládeže slovenskej 1845 – 1848, Matica slovenská 1863 – 1875, Živena 1869 – 1948, Spolok svätého Vojtecha od 1870, viedenský Tatran 1870 – 1898, pražský Detvan 1882 – 1948.

⁷ Štúrovská generácia, ktorá boj o národnú identitu viedla aj prostriedkami jazykovedy, sa k vedeckému rozmeru svojho všestranného kultúrneho, vzdelávacieho, sociálneho i politického zápasu explicitne a ucelene prihlásila kvázi teoreticko-filozofickými formuláciami J. M. Hurbana z programového úvodníka 1. čísla *Slovenských pohľadov* v roku 1846 *Veda a Slovenské pohľady* a v tom istom čísle aj svojou literárnohistorickou praxou: úvodnými časťami Hurbanovej eseje *Slovensko a jeho život literárny*. V úvodníku preskúmal Hurban vzťahy „duchovná“, „ducha“, „viery“ a „vedy“ („Povedomosť ducha je v živote národov conditio sine qua no. Ale táto conditio sa dosahuje iba vedou.“) a pre slovenskú vedu stanovil špecifický výmer: akúsi syntézu „ducha“ a „vedy“, v ktorej národný duch sám seba spoznáva a zároveň sa utvára a „vyvinuje“. Navyše ponúkol predstavu, že slovenská veda má byť jednak niečo celkom odlišné od doterajšej európskej vedy, niečo „púvodné“, a jednak, že má byť pevnou súčasťou vedy „slovenskej“: „Vedomec slovanský musí púvodne slovanským okom svojim vidieť pravdu svetov duchovných a vyrozprávať, vymaľovať a vyličiť, vyspievať a vystaviť alebo vydlabať ju k videniu celého sveta...Veda (...) musí byť nová, púvodnia, nie tá ošúchaná, nie tá systémami zedená, nie tá v systé-moch zvetchnutá a zhranená, nie teda mrtvá, ale veda ta živá...“ Slovenskú vedu teda Hurban postuloval ako vedu „národnú“ a aj preto najmä duchovedne orientovanú. Tomáš Horváth uvádza podľa E. Városovej Hurbanov citát, kde Hurban hovorí o tom, že prírodu si inak ani nesmieme predstavovať, „iba ako

Určitým ďalším špecifikom osobitne vo vývine slovenskej literárnej historiografie je aj to, že než sa mohla zaoberať otázkou rozlišovania a členenia problémov do jednotlivých časových a vecných množín, teda napríklad aj systemizovaním vývinovej problematiky, to značí aj problematikou chronológie a periodizácie a aspoň pojmového ustálenia istých slohových rámcov, musela si vyjasňovať základný problém *historickej identity slovenskej literatúry*, teda otázkou, čo a v akom rozsahu je vlastne obsahom daného pojmu. Literárnovedná historiografia na Slovensku či v niekdajšom Hornom Uhorsku sa tejto úlohe viac-menej špekulatívne, intuitivisticky a fragmentárne venovala – musela venovať – ešte aj pred tým, než získala atribúty vedeckej disciplíny, teda vo svojej bio- a bibliografistickej prehistórii.

Táto otázka identity/totožnosti mala viacero dimenzií: prinajmenšom spisovno-jazykovú, žánrovú, geografickú a kultúrno-politickú, a riešilo ju niekoľko literárnych generácií.

Jazykový rozmer otázky obsahoval problematiku faktickej kultúrnej a komunikačnej situovanosti a komunikačného dosahu literárnych textov napísaných v latinskom jazyku, v češtine, nemčine, čiastočne v maďarčine. Je pritom nesporné, že jazyková problematika ako problematika nielen technická a intelektuálna, ale predovšetkým národnostne identifikáčnajú, bola dlho aj vnútorným inherentným problémom slovenskej literárnej historiografie: ved' Šafárikove *Geschichte...* boli napísané po nemecky, Tablicove *Paměti...* po česky, prvá Vlčkova kniha *Literatura na Slovensku* (1881) tiež po česky – a tak vo všetkých doteraz zmienených diel iba Hurbanov spis vyšiel v origináli po slovensky.

Druhá a žánrová dimenzia obsahovala problém, či integrálnou súčasťou korpusu/telesa „slovenskej literatúry“ majú byť a sú aj texty teologické, jazykovedné, geografické, historiografické, všeobecno-encyklopedické, náučno-osvetové, memoárové, cestopisné a podobne, čiže takzvaná „spisba“, alebo len texty intencionálne a špecificky umelecké, teda básnické a prípadne prozaické, pričom dlho bolo problémom definovať, čo je obsahom pojmu „špecificky umelecké“.

Geografický rozmer otázky obsahoval dilemu, či za autora „slovenskej literatúry“ možno pokladať autorov síce rodom z územia „Slovenska“, resp. Horného Uhorska, avšak tvoriacich mimo tohto veľkého regiónu, a navyše v cudzom jazyku, alebo – v inom a neskoršom variante – autorov rodom extrateritoriálnych, avšak píšucich slovenčinou, či aspoň slovenčiacou češtinou. V tejto záležitosti možno z novšej vedeckej produkcie odkázať na výsledky výskumu Oddelenia dejín staršej slovenskej literatúry ÚSIL SAV⁸ či na podkapitolu *Historická totožnosť slovenskej literatúry a vývin syntetických predstáv o nej* v obidvoch vydaniach *Dejín slovenskej literatúry* od Stanislava Šmatláka, ktorý túto otázku ako vec „konkrétnej historickej fakticity slovenskej literatúry“ preberá prehľadne

svet boží, svet, ducha, svet myšlienky“. Tým bolo ideologicky určené aj miesto prírodných vied v systéme „slovenskej vedy“. Zaujatie národných elit formovaním národnej identity, i vtedajšia reálna kultúrna a vzdelanostná situácia, však aj pomimo ideologických súvislostí vylučovali v tom čase akékoľvek úvahy o nejakom vedeckom univerzalizme.

⁸ GÁFRIKOVÁ, Gizela a kolektív: *Panonia docta. Učená Panonia. Z prehistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie*. Bratislava : Veda, 2003.

a v plnom rozsahu, špeciálne však na prípadoch Tablica, Šafárika, Hurbana a Vlčka, ale i českých obrodeneckých literárnych vedcov Dobrovského a Jungmanna.⁹ S istými viac-menej polemickými korektúrami vstúpil nedávno do teoretického diskurzu o tejto otázke aj Tomáš Horváth.¹⁰

Ako však videli svoje vedecké úlohy jednotliví autori? Aké boli ich „vedné projekty“?

Bohuslav Tablic vo svojom cykle *Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův, kteří se buďto v Uherské zemi zrodili, aneb aspoň v Uhřích živi byli*¹¹ získal základný korpus autorov a diel uplatnením spisovno-jazykového a územného/geografického kritéria, pričom žánrové kritérium bolo dopredu dané predbežným úmyslom zaoberať sa len „veršovcami“, teda autormi veršovanej („básnickej“) produkcie. Jeho pôvodným projektom bola akási séria antológií preloženej i pôvodnej poézie s úmyslom, ako píše v úvode k I. dielu *Paměti* v roku 1806, „aby sa rozžala v srdciach našich milých vlastencov najistejšie a najúčinnejšie láska k literárnemu umeniu a (...) túžba po knihách a každej užitočnej vedomosti“ (preklad R. Brtáň). Autenticky osvieteniská túžba po „užitočných vedomostiach“ ho potom zákonite nasmerovala k otázke, „čo asi vykonali v minulosti naši Slováci?“ Hľadanie odpovedí, keď sa „prezvedal na staré písma a prezeral cirkevné rukopisy a literárnu históriu minulých storočí“, ho, ako píše, priviedlo k menám, príbehom a prácam, ktoré sú hodné zapamätania. Konečný účel svojej práce však videl Tablic v tom, aby „pekným príkladom týchto zaslúžilých mužov prebudil (som) mojich milých vlastencov nasledovať ich chvályhodné stupaje“. – Túto vedeckú úlohu a či projekt teda možno charakterizovať parametrami ako „užitočnosť“, „príkladnosť“ alebo „inšpiratívnosť“, a cieľom je tvorba takého textu, ktorý poskytne „užitočné vedomosti“ pre „vlastencov“. Ide o cieľ pragmatický, nie ideologický, lebo sa týka ešte len „vlastencov“ („našich Slovákov“), a nie aj „vlasti“, ktorú ešte nevie pomenovať.

Prelomový charakter Tablicovho výkonu nie je teda v tvorbe nejakej novej národno-ideologickej koncepcie, ba ani len v uplatnení nejakej novej špecifickej literárnohistorickej naratívnej techniky, ale spočíva v jeho praktickej cieľavedomej historicko-kritickej sumarizácii dát zo starších latinských a nemeckých kompendií hornouhorskeho pôvodu, v esteticky už diferencujúcom pohľade na literárne fakty, a v použití češtiny ako literárneho jazyka. Zárodok periodizačného členenia biblio- a biografického materiálu spočíva len v jeho jednoduchom chronologickom zoradení po storočiach a desaťročiach, teda už nie klasicky slovníkovo podľa abecedy. Prvým portretovaným autorom je tak Ján Silván, ktorý umrel v roku 1572, a posledným Žigmund Paulíny, ktorý skončil v roku 1783, to znamená jedenásť rokov pred tým, než Tablic započal práce na svojich *Poeziách* a *Pamä-*

⁹ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry*. Od stredoveku po súčasnosť. Bratislava : Tatran, 1988, s. 16 – 47, a tenže: *Dejiny slovenskej literatúry I* (9. – 18. storočie). Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 20 – 58. Vecou samou sa, prirodzene, zaoberali viacerí autori/autorky: J. Škultéty, Š. Krémery, P. Bujnáková, A. Pražák, W. Bobek, R. Brtáň, J. Minárik, G. Gáfriková, E. Tkáčiková, E. Brtáňová a i.

¹⁰ Horváth študuje časť tejto problematiky, špeciálne dosah dištingtívnej funkcie spisovných jazykov na literárnohistorický diskurz v 21. storočí, najmä v kapitole Z archeológie literárnohistorického vedenia svojej knihy *Rétorika histórie*. Bratislava : Veda, 2002.

¹¹ Vychádzali v jeho *Poeziách* r. 1806, 1807, 1809 a 1812; samostatne vyšli naposledy v Bratislave v r. 2003.

tiach. Vlastný špecificky literárnohistorický Tablicov prínos je v stručných kapitolkách, v ktorých sa hľadá súvis medzi literárnym vývinom a jeho vonkajšími dejinnými rámcami. V I. dieli je to kapitola „Príčiny, ktoré bránili rozvoju básnického umenia v 16. storočí“, kde sa ako limitujúce vývinové faktory uvádzajú boje s Tatármi a Turkami, Zápoľského súperenie s cisárom Ferdinandom a prenasledovanie evanjelikov, a v III. dieli kapitola „Reflexie o veršovcoch 18. storočia a o cene ich piesní“ – tam už Tablic uplatňuje aj svoje hodnotovo-estetické preferencie, keď napr. S. Hruškovic, D. Krman, P. Jakobei, J. Chrastina, A. Doležal, Michal Inšitoris, M. Lauček a niektorí ďalší sú mu „lepší rýmovníci“ ako iní.

Pavol Jozef Šafárik v (2.) oddiele *Dejiny jazyka a literatúry Slovákov* svojich *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*¹² riešil druhovo-žánrové otázky veľkoryso, keď do pojmu „literatúry“ zahrnul i spisbu náukovú; najväčší problém pre neho predstavovala otázka vzťahu slovenskej a českej literatúry, čoho podkladom mu bol širší problém (ne)existencie spisovného jazyka a s tým spätý problém literárneho jazyka. Problém riešil nesystémovým kompromisom, keď slovenčine priznával štatút osobitného slovanského nárečia (na pomedzí češtiny a tzv. „vendčiny“, t.j. slovinčiny), slovenskej literatúre však prideloval isté autonómne postavenie v korpuse českej literatúry. Napriek tomu sa Šafárikovo dielo z hľadiska vývinu literárnej historiografie hodnotí ako „prvý pokus o syntetické podanie dejín slovenskej literatúry“,¹³ i keď práve v tejto kapitole nejde o prácu vyprodukovanú vlastným výskumom prameňov, ale o prácu viac-menej kompilačnú a pripravenú aj s pomocou Jána Kollára. Pozoruhodné je, ako zľahčujúco uvádzal svoj vedecký projekt autor v liste Kollárovi z marca roku 1823: „Nemínim touto pracíčkou učeným Slovanům prospěti. Mé zření jen na nedospělou mládež je určeno.“ V predslove o dva roky neskôr však svoju prácu už motivuje „vlastenským“ zámerom vzbudenia „uvedomelej rodolásky“ Slovanov, oživením literárneho ruchu v slovanskom svete a zušľachtovaním mysle čitateľov.

O Tablicove, (ale i Rešetkove a Chrástekove) bio-bibliografické poznatky sa opieral aj romantik Hurban, pre ktorého bola otázka historickej a duchovnej totožnosti slovenskej literatúry ako výrazu „národného ducha“ vlastným vnútorným obsahom a takpovediac romantickou generačnou literárnohistorickou a ideovopolitickou úlohou jeho eseje *Slovensko a jeho život literárny*.¹⁴ U neho „vedecký projekt“ mal už syntetický, a pritom teleologický charakter – teda nielen že mal v úmysle podať istý celistvý a úplný obraz literatúry svojho národa, ale účel toho úsilia presahoval samu literatúru a úplne mu splyval s projektom ideologickým a politickým: literatúru a literárny život poňal inštrumentárne ako nástroj (a podľa jeho úvahy v tej chvíli najvhodnejší nástroj) formovania národa a národného organizmu – „Vybrali sme literárny život Slovenska zato, že tuná sa najprv vyzrozumieva duch národa, tuná je on doma, tu on rozpráva, čo chce, čo by rád....“

¹² 1826; preklad do slovenčiny s titulom *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* vyšiel v Bratislave roku 1963.

¹³ Chmel, 1991, cituje tu bez uvedenia prameňa Jozefa Minárika.

¹⁴ Vyšlo na päť pokračovaní v *Slovenských pohľadoch* 1846 – 1851; novodobá edícia R. Chmela vyšla v Bratislave v roku 1972.

Aj keď periodizačné kritériá J. M. Hurbana v jeho literárnohistorickej eseji nie sú prvorado dôležité a v zásade sa odvíjajú od toho – ako precízne potvrdil aj Tomáš Horváth –, že literatúra je Hurbanovi (v intenciách jeho interpretácie hegelianizmu) len fenoménom ducha, len jednou z jeho predmetných reprezentácií a prejavov a jednotlivé („slovenské“) knihy alebo jednotliví ich („slovenskí“) autori sú len konkrétnymi jednotlivými hmotnými prejavmi „tajnej slovenskej myšlienky“, jej reprezentantmi a zároveň vyššími či nižšími „štebľami“, čiže stupňami „vyvinovania sa“, čiže vývinu slovenského dejinného ducha, napriek tomu všetkému isté generálne periodizačné kritérium Hurban rozpoznával: bolo to kritérium „spisovného“, resp. „na-spisovanie-použitého“ jazyka. „Tajná slovenská myšlienka“ sa v Hurbanových predstavách postupne realizovala a aj tým samým činom „vyvínovala“ takrečeno „od jazyka k jazyku“: najprv v latinčine, potom v češtine, neskôr v slovenčiackej češtine, napokon v slovenčine. Tomu zodpovedajú tri „oddiely“ literárneho života na Slovensku, totiž scholastický, česko-slovenský a slovenský. Jazyky sú vývinové stupne na ceste „slovenského národného ducha“ „k sebe samému“ a k „sláve“. – Hegeliánsky „postup ducha v dejinách“ a jeho ilustrovanie vývinom slovenskej literatúry do polovice 19. storočia bolo Hurbanovi zdrojom dejinného optimizmu. Je charakteristické, že Hurban po II. kapitole svoju prácu úplne prerušil a zámery svojho „vedeckého projektu“ išiel v roku 1848 presadzovať doslova so zbraňou v ruke a k pokračovaniu sa vrátil až v roku 1851.

Vlček svoj publikačný zámer s *Literatúrou na Slovensku* (LNS) roku 1881, teda tridsať rokov po Hurbanovi, uvádzal veľmi opatrne (i keď publikácia bola už veľmi solidne vybavená poznámkovým aparátom a ukazovala výborný prehľad o prameňoch i sekundárnej literatúre): v Predhovore/„*Předmluvě*“ skromne prezentoval LNS len ako akýsi prvý knižný pokus, „*kteřý chce podat obecnstvu veškerého národa našeho celistvý obraz literárního snažení slovenského, pokud pero povolanejší nezpracuje této látky přesným způsobem literárněhistorickým*“. Neskôr, v dôvetku („*Napokon*“) k *Dejinám literatúry slovenskej* z roku 1889, dokonca značne sebakriticky uviedol, že „*Pokus v mnohých veciach zlyhal: pozerala z neho malá skúsenosť životná i hyperkriticizmus a radikalizmus mladosti*“.

Napriek všetkej tejto vedeckej skromnosti predložil však Vlček už v úvode diela subjektívne korektný výklad svojej vtedajšej literárnohistorickej koncepcie i s formuláciou základnej vývinovej periodizácie slovenskej literatúry, a to na základe jazykových kritérií. Slovenskú umeleckú literatúru tak roztriedil do dvoch vývinových období, pričom staršiu literárnu produkciu v latinčine, v nemeckom či maďarskom jazyku metodologicky vyčlenil pred zátvorku a do vlastnej periodizácie ju nepojal.

Takzvanú „Dobu prvú“ (od Bernoláka po Štúra, teda od roku 1783 po 1844) diferencoval iba druho, a to na 1. epiku a lyriku, 2. drámu a 3. „novellu“ a román. Takzvanú „Dobu druhú“, ktorú datoval rozmedzím 1845 – 1880, podrobnejšie rozčlenil nielen markermi z literárneho a kultúrno-spoločenského života, teda literárnym a ideovým sformovaním a vrcholnými prejavmi tzv. Štúrovej školy, založením a existenciou spolku Tatrin, *Slovenských národných novín*, *Orla Tatránskeho*, Hurbanovými *Slovenskými pohľadmi*, povstaním roku 1848, rekodifikáciou slovenčiny atď. V jednotlivých

druhoch a žánroch už vývin členil na kratšie obdobia do roku 1860 a medzi roky 1870 a 1880.

Vlčekov vzťah k otázke geografickej a jazykovej identity slovenskej literatúry mal tu ešte značne protirečivý ráz, poznačený aj niekdajšími Šafárikovými jazykovými koncepciami, na ktoré sa Vlček aj priamo odvolával.¹⁵ Do knihy napríklad nepojal po česky písanú tvorbu autorov ako K. Kuzmány, K. Štúr, S. Godra, S. Chalupka, M. M. Hodža, S. B. Hroboň, J. M. Hurban („plodů jejich před r. 1844 sepsaných nebereme v úvahu“), a to jednak z čisto jazykových dôvodov („spadají do českého oddílu literatury naší“), ale aj z dôvodov estetických, totiž vraj preto, že ich česká produkcia sa nevyrovná neskoršej, písanej po slovensky („cenou svojí (až na malé výjimky) ani zdaleka nedostihují pozdějšího tvoření slovenského týchž autorů“). Základná literárnohistorická téza týchto Vlčekových „prvých“ dejín literatúry „na Slovensku“, teda nie „slovenských literárnych dejín“, znie tak, že „Literatura specificky slovenská je (...) vlastně dítkem století XIX“.

V *Dejinách slovenskej literatúry* (1889) však už tento postoj opustil a svoj historický záber značne rozšíril. Zrejme aj na tomto základe Šmatlák vo svojich dejinách usudzuje, že Vlček najmä *Dejinami literatúry slovenskej* „maximálne prispel k objasneniu otázky historickej totožnosti slovenskej literatúry“.¹⁶

Vydanie prvej Vlčkovej práce, ktorá mala koniec-koncov tvoriť, ako znie podtitul dielka, jeho „*Príspevek k dějinám písemnictví československého*“, sprevádzali určité ideologické manévry jednak pražského editora Pokorného¹⁷ a jeho okolia, jednak samého mladého poloslováka-poločecha Vlčka, ktorý cítil potrebu najprv v texte špeciálne vysvetľovať a potom i v korešpondencii obhajovať českú jazykovú podobu diela.¹⁸ Podstatnou bola otázka, či slovenčina je už, tridsať rokov po svojej kodifikácii, vhodným nástrojom vedeckého bádania, alebo či má zostať rezervovaná len pre estetickú tvorbu. Vlček bol spočiatku k vedeckým možnostiam slovenčiny veľmi skeptický aj pod vplyvom niektorých slovenských oneskorene-romantických spisov Viliama Paulínyho-Tótha (*Mythologia*), Petra Kellnera-Hostinského (*Vieronauka*), Samuela Ormisa (*Výchovoveda a Učboveda*, resp. *Filozofické úvahy*), Pavla Hečku alebo aj Sama Bohdana Hroboňa. Táto jeho skepsa sa však aj vďaka vzrastajúcej a diferencovanejšej slovenskej odbornej produkcii z rôznych oblastí a vďaka úzkej spolupráci a priateľstvu s redaktorom, literárnym kritikom a postupne aj literárnym historikom Jozefom Škultétyom časom vytratila a pri písaní *Dejín literatúry slovenskej* už Vlček jazykový problém svojho textu neriešil.¹⁹

¹⁵ K tomu o.i. napr. MRÁZ, Andrej: *Medzi našimi literatúrami* (Československá myšlienka u J. Vlčka). Bratislava : SVKL, 1960, s. 127 – 147.

¹⁶ Šmatlák, c. d. 2, s. 43.

¹⁷ Rudolf Pokorný bol autorom publikácie *Literární shoda československá* (Praha, 1880), ktorá tvorila prvý zväzok Knižovny Československej, kde vyšla, ako druhý zväzok, aj knižka Vlčkova. Nakladateľmi boli Slavík a Borový.

¹⁸ Vzájomné listy J. Vlčka a J. Škultétyho. Bratislava : SAV, 1963, s. 14 a 15, list č. 1 z 26. IV. 1881.

¹⁹ Viackrát, opakovane mu ho však rôznymi formami pripomínali a predhadzovali jeho kritici. Tak Samo Czambel v *Slovenských novinách*, roč. IV, 1889, č. 111, 114 a 117, v *Národných novinách* (1895) a ešte aj v maďarskej brožúre, ktorá vyšla s pripojenými ohlasmi a komentármi aj v českom preklade (Czambel, Samo: *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty*. Praha, 1904). Jazykové

Svoju novú úlohu pri koncipovaní tohto zrelého literárnohistorického diela a svoj metodologický postoj k nej vysvetlil v zmienenom „Napokon“ v niekoľkých odsekoch, z ktorých pre stručnosť a bez komentára uvediem aspoň dva citáty: „*Látku som spracoval spôsobom dnes už všade prijatým: geneticky. Ak obraz literatúry má byť verný, možno ho predstaviť iba v spojení so skutočným životom, ktorý podlieha premenám času i všetkých jeho okolností. Až v druhom rade prichodí potom individualita pôvodcova, ktorú ony podmieňujú a odchovávajú, a len napokon zásady estetické alebo náukové. (...) Že časti takto podelené poskladať si v celok čitateľovi nie je tak pohodlné, ako v súvislej forme životopisnej alebo priehradke epickej, lyrickej a dramatickej o každom spisovateľovi všetko zvedieť razom, je vec jasná; ale darmo je: len tento spôsob predstavuje predmet verne a pravdivo.*“ A ďalej: „*Druhá otázka bola, koľko vziať z literárno-historickej látky: či každý slovenský verš, každú knižku, každý článok, nechže ony sú značenia akéhokoľvek, a či iba to, čo slovesnosť dáva smer a ráz. Nebolo ťažko rozhodnúť sa pre spôsob druhý. Slovo peknoduchého Hermannu Hettnera²⁰ bolo mi tu heslom: literárna história nie je históriou kníh, lež históriou ideí a ich umeleckých i náukových foriem. Preto z postupu myšlienok, hýbajúcich dobou i jednotlivcami, usiloval som sa vysvetľovať pôvod literárnych diel.*“

Vlčkovým zrelým vedeckým výkonom sa po roku 1889 slovenčina definitívne etablovala ako jazyk slovenskej literárnej vedy a vytvorili sa tak aj vlastné predpoklady širšej koncepcnej literárnovednej práce v slovenskom jazykovom a kultúrnom prostredí. Vlčkovo syntetické dielo, tak či onak prvé svojho druhu v slovenskej kultúre, je aj v tomto zmysle dielom zakladateľským.

To je však len jedna stránka veci; druhou stránkou je súvislosť Vlčkovho vedeckého vystúpenia s konkrétnou vývinovou situáciou slovenskej literatúry tej doby, totiž s výmenou ideovoestetických systémov a kritérií, s úpadkom postromantických koncepcií a vplyvu heglavskej estetiky, s nástupom estetických škôl spojených s umeleckým realizmom a filozoficko-vedeckým pozitivizmom; to bolo spojené s Vlčkovou kritikou i vedeckou intervenciou v prospech nového smerovania slovenskej literatúry. Nebolo to však jednoduché a jednosmerné.

Z filozoficko-estetických hľadísk mal Vlček najmä pre svoj odstup od hegelianskej estetiky spočiatku isté problémy s časťou konzervatívnych literárnych a národných kruhov sústredených v Martine (špeciálne s Vajanským), z obsahových a metodologických hľadísk sa zase jeho literárnohistorickou koncepciou cítila dotknutá časť katolíckej intelektuálnej a literárnej obce, napr. z tzv. Osvaldovej družiny, sústredenej okolo časopisu *Literárne listy* a almanachu *Tovarišstvo*. Táto skupina katolíckych literátov (František

požiadavky českých slovákofílov J. Holečka a R. Pokorného na slovenskú literárnu produkciu interpretoval tak, že „Slovenský jazyk jest oprávněn toliko ve čtení poučném, pro lid určeném a v básnictví. Naproti tomu knihy vědeckého obsahu neb náteru mají být psány jazykem českým“, a tomuto postoju neprípisoval kultúrnu či osvetovú funkciu, ale funkciu politickú. Vlčka pokladal práve za exponenta takejto českej politiky. Pravda, jeho stanovisko bolo stanoviskom exponenta uhorskej politiky, ktorá sa české kultúrne i politické úmysly voči Slovákom usilovala všetkými spôsobmi paralyzovať.

²⁰ Nemecký estetik, umelecký a literárny historik (1821 – 1882). Jeho rozsiahle viacväzkové dielo z dejín anglickej, francúzskej a nemeckej literatúry *Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts (1855 – 1879)* bolo jedným z najvplyvnejších literárnohistorických, a vôbec duchovných diel 19. storočia (pozn. M. Š.).

Richard Osvald, Jozef Kohuth, Tichomír Milkin, Michal Chrástek a i.) mu vyčítala literárnohistorické podcenenie významu barokových katolíckych autorov, a potom špeciálne Bernolákovej školy. (Mimochodom: téma pre nich zostala otvorená a bibliograficky a literárnohistoricky ju tento okruh autorov dosť dlho trpezlivo spracúval; s novou silou prepukla potom o ďalších päťdesiat rokov neskôr pri požiadavke na novú periodizáciu dejín slovenskej literatúry.)

V každom prípade práve od diela Jaroslava Vlčka *Dejiny literatúry slovenskej* z r. 1889 má zmysel vnímať slovenskú literárnu historiografiu ako vedeckú a aj akademickú či univerzitnú disciplínu, i keď samo slovenské akademické a univerzitné prostredie sa inštitucionalizovalo až po vzniku Československa roku 1918.

Tridsaťročie od Vlčkovho vystúpenia po vznik československého štátu bolo z hľadiska literárnohistorickej tvorby vyplnené drobnou výskumnou, zberateľskou a publikačnou prácou značného množstva viac či menej amatérskych literárnych pracovníkov, sústredených v niekoľkých vidieckych centrách s vydateľským a spolkovým potenciálom (Martin, Trnava, Skalica, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Ružomberok a pod.), okolo niekoľkých časopisov (*Slovenské pohľady* s Vajanským, Škultétym, Vlčkom alebo Tichomírom Milkinom, *Katolícke noviny* s prispievateľmi z radov tzv. Osvaldovej družiny, evanjelické *Cirkevné listy*, kam prispieval Ján Kvačala, inak jeden z prvých Vlčkových „faktografických“ kritikov, Pavol Križko a neskôr aj Štefan Krčméry, mesačník novej literárnej generácie s česko-slovenskou orientáciou *Hlas*, kam prispieval napr. František Votruba, ďalej ideový pokračovateľ *Hlasu*, časopis druhej vlny „hlasistov“ *Prúdy*, *Literárne listy* s podobným okruhom prispievateľov a literárnohistorických tém ako *Katolícke noviny*, martinské *Národné noviny* s dominujúcou úlohou Svetozára Hurbana Vajanského ako literárnoestetického a národnoideologického arbitra a s Jozefom Škultétym ako častým literárnym komentátorom a kritikom, a napokon mesačník *Živena*, ktorý vydával rovnomenný a významný ženský spolok). Z ďalších spolkov, ktoré mali dosah aj na postupné formovanie literárnovedných pracovníkov, treba spomenúť pražský slovenský vysokoškolský spolok Detvan a trnavský katolícky Spolok svätého Vojtecha, ktorý si neskôr vytvoril vlastný Literárno-vedecký odbor s vlastnou edičnou politikou. Akúsi konfesionálnu protiváhu mu tvoril liptovsko-mikulášsky evanjelický vydateľský spolok Tra noscius, ktorý však svoju literárnohistorickú edičnú činnosť rozvinul až po roku 1918.

Činnosť zmienených osobností alebo inštitúcií si zasluhuje úctu a pozornosť a patrí do dejín slovenskej literárnej historiografie, ale v podrobnostiach nie do tejto prednášky. V tomto období „od Vlčka po prevrat“ sa nevyprodukovala – ak odhliadneme od bibliografií – nijaká relevantná literárnovedná monografia, nehovoriac už o syntetických prácach. Za zmienku, ale skôr ako kuriozita, možno stojí len krátky literárnohistorický súhrn Jozefa Škultétyho *A szlovák irodalom története*, ktorý vyšiel ako súčasť väčšieho maďarského projektu v roku 1911 v Budapešti.

Metodologické východiská Vlčkovho literárneho historizmu videl neskôr, v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, literárny vedec Oskár Čepan v súradniciach zásad pozitivistickej kauzality, kritického determinizmu, genetických hľadísk a ideografizmu

a všetky ich našiel aj u Vlčkových nasledovníkov v počínajúcom 20. storočí i v jeho ďalšom priebehu po prvej svetovej vojne.

Pozitivismus v rozličných variantoch a s rozličnými, prevažne však dokumentačno-faktografickými akcentmi bol všeobecným filozoficko-metodologickým podložíom výskumnej činnosti aj prvých generácií slovenskej literárnej vedy a estetiky v období medzi dvoma svetovými vojnami, ako ich reprezentujú napríklad mená estetika Pavla Bujnáka, ktorý ako ďalší po Vlčkovi a Škultétym vydal vlastný literárnohistorický prehľad s dobovo príznačným, „štátno-ideologicko-konformným“ názvom *Stručné dejiny literatúry československej po Štúra*, 1923,²¹ literárnych historikov a bibliografov Antona Baníka (dve monografie o J. B. Maginovi z roku 1936 a 1937), Jána Vladimíra Ormisa (napr. *Zo slovenskej minulosti národnej a literárnej*, 1932), Jána Čaploviča („II.“, príspevky ku Krmanovi, Tranovskému a Silvánovi), Karola Goláňa (historik, autor materiálových prác o národnom obrodení a o štúrovcoch), Andreja Kostolného (*O Hviezdoslavovej tvorbe*, 1938), Jána Ďuroviča (*Duchovná pieseň slovenská pred Tranovským*, 1939), Rudolfa Brtáňa (napr. *Barokový slavizmus*, 1939), neskôr Jozefa Ambruša a iných.

Vlčkovskú tradíciu kombinácie sociologických, kultúrohistorických, politických a genetických aspektov najúplnejšie, pretože s istým vlčkovsky syntetizujúcim gestom, ktoré presahovalo jednoduchú ambíciu „vypĺňať biele miesta na literárnej mape“, stelesňoval najmä literárny historizmus Milana Pišúta (*Počiatky básnickej školy Štúrovej*, 1938) a Andreja Mráza (monografie o *Jozefovi Škultéty*, 1933, *Jánovi Kalinčiakovi*, 1936, *Terezii Vansovej*, 1937, *Maršallovi-Petrovskom*, 1939, *Jánovi Čajakovi ml.* (1944), či po nemecky vydané dejiny „literatúry Slovákov“ z roku 1943, *Literatur der Slowaken*). S historickým materiálom, ale uchopenom už so štrukturalistickou akribiou pracoval Mikuláš Bakoš vo svojom prelomovom diele z pomedzia verzológie a historickej poetiky *Vývin slovenského verša* z roku 1939.²²

Osobitné miesto medzi nasledovníkmi Jaroslava Vlčka prináleží všestrannému literátovi Štefanovi Krčmérymu. On vo svojich portrétnych štúdiách o Jánovi Hollom, Ľudovítovi Štúrovi či Samovi Chalupkovi, alebo aj vo svojich estetických úvahách a štúdiách o prozódii, o tradícii, o žánroch, literárnych smeroch, o vzťahoch medzi ľudovým umením a tzv. vysokým či vyšším umením, alebo vo svojom rozsiahlom pokuse o literárnohistorickú syntézu *Sto päťdesiat rokov slovenskej literatúry* (vyšla v roku 1943 so značným časovým odstupom od dáta vzniku), uprednostnil pred pozitivistickou pedantériou výrazné naratívne gesto, čím po Hurbanovi vytvoril ďalší vrchol slovenskej vedeckej esejistiky. Krčméry ako medzigeneračný zjav názorovo osciloval medzi svojim bytostne národnobuditeľským založením a moderným školením, medzi realizmom a modernou, medzi citovým národniarstvom a lojalistickým českoslovakizmom; istá jeho bytostná ideovoestetická rozdvajenosť nadobudla napokon patologické vyústenie.

V esejistickej línii rozvíjal svoju literárnohistorickú naráciu aj Alexander Matuška, ktorý začínal ako literárny kritik a k literárnemu historizmu sa dostal až postupne,

²¹ V roku 1932 prispel do *Slovenského náučného slovníka* kapitolou o dejinách slovenskej literatúry od hypotetických počiatkov v období Veľkej Moravy až po súčasnosť. Text je v zásade napísaný v duchu ideológie tzv. českoslovakizmu.

²² Martin : Matica slovenská, 1939.

a zmieniť treba aj prácu Jozefa Felixa či Michala Chorvátha, alebo neskôr Stanislava Mečiara.

Literárna veda pozitivistického razenia alebo pozitivistických východísk videla vo všeobecnosti svoju úlohu vo formulovaní kritérií pravdivosti a spoločenskej a mravnej záväznosti a angažovanosti pri takzvanom literárnom stvárňovaní skutočnosti. Jej medzi-vojnové vnútorné metodologické problémy, do ktorých razantne vstúpil aj literárnovedný štrukturalizmus, súviseli do značnej miery so zmenami funkcií umeleckej literatúry vo všeobecnosti, vyčerpaním možností klasického realistického kánonu a s modernizačnými tendenciami v literatúre špeciálne.

Tu treba uviesť jednu vývinovú zvláštnosť alebo osobitosť slovenskej literárnej vedy, ktorá je osobitosťou aj v porovnaní so samou slovenskou umeleckou literatúrou, a ktorú som už implicitne uviedol: slovenská literárna veda sa od „vlčkovských“ čias do roku 1992, ba dodnes, vyvíjala v bezprostrednom organickom súvisi s literárnou vedou českou a bez metodologických a iných – to značí aj všeobecne kultúrnych, hodnotových, ideologických a politických – impulzov z Prahy by jej vývin nemal práve také parametre, aké mal. Spojenie s českou vedou a cez ňu s českou kultúrou malo svoj personálny základ, svoje metodologické dominanty i svoje politické východiská. Tu možno – pars pro toto – uviesť len dve odlišné vedecké osobnosti.

Špeciálne dôležité pre ďalšie udržiavanie či kultivovanie pozitivistických tradícií v slovenskej vede po roku 1918 boli totiž najmä úloha profesora Alberta Pražáka, českého literárneho historika ortodoxne pozitivistického razenia, pôsobiaceho medzi rokmi 1921 až 1933 na Filozofickej fakulte v Bratislave, a v inom zmysle potom „slovenská misia“ profesora (v tom čase docenta) Jana Mukašovského ako zakladateľa a vedúceho ducha československého literárnovedného štrukturalizmu.

Pražák, ktorý bol militantným zástancom teórie tzv. „československého národa“, bol paradoxne zároveň podpredsedom Literárnohistorického odboru Matice slovenskej, a tak mocensky ovládal rozhodujúce slovenské literárnovedné pracoviská a i prostredníctvom rozličných svojich iných funkcií (napríklad v redakcii vedeckého univerzitného časopisu *Bratislava* či v *Učenej spoločnosti Šafárikovej*) určoval úlohy literárnovedného výskumu. V jeho prístupe k slovenskej literatúre, o ktorú sa ináč úprimne a intenzívne zaujímal, bol pritom paradoxne istý dešpekt, ktorý sa prejavoval v celkovom jeho ponímaní slovacikálneho výskumu najmä ako výskumu regionálnych funkcií literatúry a umenia. Slovenská literatúra mu pritom často slúžila najmä ako argumentačná základňa pri záležitostiach, ktoré boli všeobecno-kultúrnej, ideologickej alebo priam politicko-doktrínarnej povahy – charakteristická je tu napríklad jeho práca z roku 1929 s titulom *Češi a Slováci. Literárne dejepisné poznámky k československému poměru*. Okolo rozpornej postavy Alberta Pražáka sa preto od samých počiatkov česko-slovenského štátu koncentrovalo mnoho nielen metodologických, ale aj ideologických sporov. Osobitne a pochopiteľne boli na Pražáka alergickí najmä vyhranení politickí stúpenci autonomizmu, ale o jeho knihe *Literární Slovensko let 50-tých až 70-tých*, 1932, sa s veľkým dešpektom (ako o „hnusnej“) vyjadril aj umiernený Štefan Krčmery.

Kým Pražák sa prezentoval najmä ako kultúrny ideológ česko-slovenskej jednoty a literárny historik, vývinovo omnoho širšiu a pozitívnejšiu rolu zohrali vedecký vplyv

a bratislavské univerzitné pôsobenie iného Čecha, Jana Mukařovského: on fakticky ustanovil celú jednu novú líniu literárnovedného výskumu na Slovensku – líniu, ktorá rozvíjala teoretické podnety ruskej formálnej školy (Tyňanov, Eichenbaum, Tomaševskij, Jakubinskij, Šklovskij, Jakobson, Žirmunskij a i.), lingvistickej školy Ferdinanda de Saussura, pražskej lingvistickej školy či Husserlovho fenomenologizmu.

Prvou a vonkajšou ambíciou tejto novej metodologickej orientácie bolo prekonanie čoraz sterilnejších pozícií klasického pozitivizmu s jeho pedantným biografickým glosátorstvom, psychologizmom a sociologizmom, a hĺbkovou ambíciou bolo nastoliť pohľad na literárne dielo ako na autonómny estetický fakt, ktorý už neplní funkciu národnej inštitúcie, ale je predovšetkým produktom slobodnej činnosti tvorivého jednotlivca a pôdou predovšetkým jeho, a nie národných ambícií. Literárny vývin už pre štrukturalistov nebol záležitosťou súhry psychologických, sociálnych a iných podobných faktorov, ale otázkou rozrušovania estetických noriem a výslednicou výmeny estetických štruktúr. Treba povedať, že tieto modernizačné scientistické tendencie sa v slovenskej literárnej vede presadzovali vždy iba veľmi fragmentárne, namáhavo a napokon málo úspešne, a to napriek veľkému aj organizačnému úsiliu niektorých protagonistov. Slovenský literárnovedný štrukturalizmus, ktorý koncom tridsiatych rokov personálne predstavovali vlastne iba Mikuláš Bakoš, Michal Považan a Klement Šimončič a ktorý sa prezentoval prednostne v časopise *Slovenské smery*, našiel svoj priekrov pod firmou Spolku pre vedeckú syntézu, kde sa medzi rokmi 1937 až 1940 prezentovali štrukturalne orientovaní jazykovedci (napr. Eugen Pauliny či Jozef Ružička), etnograf (Andrej Melicherčík), jeden-dvaja teatrologovia, filozof Igor Hrušovský a pár ďalších.

Rozhodujúce však bolo dianie v samej literatúre: až keď sa na Slovensku viditeľnejšie začali presadzovať moderné umelecké prúdy, zvnútra tvorivého diania najmä expresívno-lyrizačnými postupmi rozkladajúce staro- a novorealistickú poetiku epickej prózy, ktorej bol klasický pozitivizmus takpovediac vedným ekvivalentom, až po vzniku relevantných poetistických a nadrealistických diel v polovici tridsiatych rokov a na ich sklonku, mohol sa začať štrukturalizmus presadzovať ako skutočná alternatíva ku klasickému pozitivizmu. Nebol prijímaný s veľkým nadšením, skôr so skepsou; otvoreného odmietnutia sa však nedočkal ani tak od svojho priameho konkurenta a predchodcu, ako zo strany stúpencov iracionalistických myšlienkových smerov: najprv proti nadrealizmu a potom i proti jeho štrukturalistickým apologetom ostro vystúpili eklektickí literárnovední pracovníci katolíckej a národno-socialistickej politickej orientácie Stanislav Mečiar, Ján E. Bor, Jozef Šmálov-Kútnik, Henrich Bartek a iní. Na štrukturalizme im prekážal jeho tzv. importovaný, „nenašský“ charakter a ako uvádza Anton Popovič,²³ niektoré ruské zdroje štrukturalizmu inšpirovali napríklad prichyteného plagiátora J. E. Bora k úvahám, že pri štrukturalizme ide vlastne o budovanie „piatej kolóny komunizmu“ na Slovensku. Toto politické osočenie neskôr štrukturalisti využili na to, aby si po februárovom totalitnom prevrate z roku 1948 zachraňovali svoju literárnovednú existenciu.

²³ Vo svojej publikácii *Štrukturalizmus v slovenskej vede 1931 – 1949*. Martin, 1970.

Do vnútornej a skôr len latentnej metodologickej diferenciácie literárnej vedy na konci tridsiatych rokov malo čo povedať rozostúpenie sa slovenskej intelektuálnej obce nielen v otázkach stranícko-politických (konzervatívne, resp. ľavicovo-pokrokové politické orientácie), v otázkach štátoprávných (spoločný štát s Čechmi, autonómia alebo samostatné Slovensko), ale i v otázke religióznej. Silnejúcej slovenskej autonomistickej scéne, ktorá mala silnú oporu najmä v katolíckych kruhoch, išlo v kultúrnych otázkach aj o isté prehodnotenie systému, ktorý označíme ako „kultúrna tradícia“ tak, aby sa rehabilitovala rola slovenskej katolíckej inteligencie v slovenských dejinách. To sa odrazilo i v určitom úsilí nájsť nejakú novú periodizačnú schému aj pre slovenský literárny vývin, a teda v úsilí novými ťažiskami obohatiť tú periodizačnú schému, ktorú viac-menej kodifikoval už Jaroslav Vlček.

Neoddeliteľnou súčasťou takej revízie musela byť samozrejme otázka významnosti a udržateľnosti vplyvov českej renesančnej, predosvietenskej a osvietenskej literárnej kultúry na literárnu kultúru slovenských evanjelikov. Základné tézy tu však neformuloval slovenský literárny vedec, ale hosť/univerzitný lektor z Poľska Wladislaw Bobek.²⁴ Jeho iniciatíva neskôr vyprovokovala Mikuláša Bakoša k zásadnému teoretickému pohľadu na problém literárneho historizmu a osobitne na problém periodizácie v spise *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry*,²⁵ ktorý už mal post-pozitivistické východiská a opieral sa o slohovo-typologické štrukturálne hľadiská.

Nasledujúca, už profesionálna etapa slovenskej literárnej historiografie po II. svetovej vojne, a najmä po roku 1948, potom amalgamizovala časť vlčkovských metodologických východísk, jeho periodizačných hľadísk a naratívnych postupov s niektorými štrukturalistickými hľadiskami a s riadiacimi direktívami tzv. historického a dialektického materializmu, a predovšetkým s politickou potrebou vládnej moci skonštruovať novú, takzvanú pokrokovú tradíciu slovenskej literatúry, ktorá by legitimizovala jej mocenské oprávnenia.

To sme však už v inej paradigme, našťastie však tiež už len bývalej.

²⁴ V príspevku K problému periodizácie slovenských literárnych dejín, in: *Sborník Matice slovenskej*, roč. XV, 1937, s. 486 – 501.

²⁵ Trnava, 1944.